

Kaynaklara Işık Tutan Bir Çalışma: *Kitle İletişiminin Soyağacı** Kitabı

A Book That Sheds Light on Sources: *Kitle İletişiminin Soyağacı*

Tuba SÜTLÜOĞLU*

Hayati Tüfekçioğlu'nun kaleme aldığı *Kitle İletişiminin Soyağacı* isimli kitap, yazara ait farklı akademik çalışmaları bir araya getirmektedir. Yazarın, *İletişim Sosyolojisine Başlangıç* isimli doçentlik başvuru tezi; *Sosyolojik Açından Gazete ve Osmanlı Gazeteciliğinin Temellendirilmesi* isimli doktora tezi; *Cumhuriyet İdeolojisi ve Türk Basını (Hakimiyet-i Milliye Gazetesi: 1 Aralık 1928-31 Aralık 1929)* isimli yüksek lisans tezi ve *1950'de Türk-Amerikan İlişkilerinin Türkiye'de Geniş Çevrelerce Algılanış Biçimi* isimli bildiri metninden oluşan kitapta, çalışmalar hazırlanma tarihlerinin tersine bir kronolojik sırada sunulmaktadır. Yazar kitabın sunuş bölümünde, söz konusu çalışmaların bu sıralama içerisinde bütünlük kazandığını ve bağlamlarıyla birlikte değerlendirildiğinde birbirini tamamlayan özellikler gösterdiğini ifade etmektedir.

Bu dört farklı çalışma hangi açılardan birbirini tamamlamaktadır; hangi dayanaklarla kitle iletişiminin soyağacı olma özelliğini taşımaktadır? Okur açısından daha önemli bir başka soru ki bu sorunun yanıtı yazarın kitabı yazmaktaki amacını anlaşılır kılmaktadır: Bu çalışmalar hangi amaçla bir araya getirilmiştir?

Kitaptaki dört farklı çalışmanın aslında ortak bir teze dayandığı anlaşılmaktadır. Yazar, toplumlardaki iletişim sisteminin, salt bir ihtiyaçtan doğmadığının, büyük ölçüde toplumlar arası ilişkilere; toplumun politik örgütlenmesine veya devletin dış siyasetine dayandığının altını

* Tüfekçioğlu, H. (2022). *Kitle iletişiminin soyağacı: İletişim sosyolojisi tezleri* (1. Baskı). Doğu Kitabevi.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilecik, Türkiye, E-posta: tuba.sutluoglu@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0044-2936

How to cite this article/Atıf için (APA 7): Sütluoğlu, T. (2024). Kaynaklara ışık tutan bir çalışma: Kitle iletişiminin soyağacı kitabı. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 46, 169-173. <https://doi.org/10.17829/turcom.1484360>

Makale Geçmişi / Article History

Gönderim / Received: 15.05.2024

Kabul / Accepted: 27.11.2024

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

çizmektedir. Bu tez teorik olarak, en net biçimde ilk bölümde ifade ediliyor olsa bile, devam eden bölümlerde de Türk toplum tarihi açısından önemli olan üç farklı dönem üzerinden sınanmaktadır. Örneğin, Osmanlı gazeteciliğinin doğuş ve gelişme koşullarının ele alındığı ikinci bölümde, gazete bir 'toplumsal ilişki' biçimi olarak değerlendirilmekte, Türkiye'de gazeteciliğin hangi ihtiyaca yanıt olarak geliştiği sorusuna odaklanılmaktadır. Kitabın temel teziyle uyumlu olarak, "bütün toplumsal özelliklerinden bağımsız, soyut, zamansız ve toplumsuz bir gazete" tanımının yapılamayacağı, "gazeteyi kendi başına ve kendini oluşturan ilişkilerden kopuk veya toplumlar üstü bir varlık ve etkinlik alanı olarak ortaya koyan, tarihten ve toplumdaki yalıtılmış, çoğu zaman kalıplaşmış olarak da değerlendirilebilecek özellikler gösteren açıklamalar"ın (Tüfekçioğlu, 2022, s. 88), Osmanlı gazeteciliğine bakışta güçlük yarattığı ifade edilmektedir. Cumhuriyet basınının ele alındığı üçüncü bölümde ise, yeni yaratılmakta olan Cumhuriyet ideolojisinin basına nasıl yansıdığı ortaya konulmaktadır. Türk toplumunun geçirdiği büyük değişim ve dönüşüm sürecine karşılık gelen bu tarihsel kesit, bu dönüşümde Türk basınının üstlendiği 'bilinç' yayma işlevini gösterdiği kadar, kendi kimliğini kazanma ve kurumlaşma sürecini de anlatmaktadır. Dördüncü ve son bölümde ise, 1950'de Türkiye ile Amerika ilişkilerinin geniş çevrelerce nasıl algılandığı ve basın tarafından topluma nasıl sunulduğu ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla, kitabın temel amacı, iletişim alanındaki gelişmeleri, toplumla ve tarihle ilişkisi içinde değerlendirmektir. Bu nedenle, Türk basın tarihi, önemli toplumsal değişim ve dönüşümlerin yaşandığı – Osmanlı ve Cumhuriyet döneminden – tarihsel kesitlerle ele alınmaktadır. Kitabın hangi dayanaklarla kitle iletişiminin soyağacı olma özelliği taşıdığı sorusu ise, sunuş bölümünde yanıtlanmakta, 'kaynakların kökenine' gösterilen dikkatin altı çizilmekte, kitle iletişiminin gelişimi, toplumlar arası ilişkiler ve devletler arası politik örgütlenmelerin 'kökeni' ışığında değerlendirilmektedir.

Kitap bütünlüklü bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, yazar amacına ulaşmış gözükmektedir. İletişim alanındaki gelişmelerin toplumlar arası ilişkilere ve politik gelişmelere dayandığı yönündeki temel düşünceye ikna olup olmamak elbette okura kalmıştır fakat *İletişim Sosyolojisine Başlangıç* isimli ilk bölümde, okurun zihninde belirmesi muhtemel olan bir sorunun aynı bölümün sonlarına doğru yanıtlandığı görülmektedir. Bu soruya geçmeden önce, yazarın, öne sürdüğü temel düşünceye nasıl bir dayanak oluşturduğunu ifade etmek gerekiyor. Yazara göre, iletişimin bilimsel araştırmalara konu olmasının hem uzun bir geçmişi yoktur hem de bu araştırmalarda çoğunlukla 'yeni' iletişim araçları ve onların etkileri ele alınmaktadır. Bu yönelim, iletişimin tarihsel boyutunun göz ardı edilmesine neden olmakta; yeni bir olay gibi tanıtılmasına ve yakın dönemlerde öne çıkan özellikleriyle değerlendirilmesine neden olmaktadır. Oysa, iletişimin gelişme koşullarının toplum yaşamının başlangıcında aranması gerekmektedir. Burada altı çizilen toplum tartışmasındaki temel varsayım, Baykan Sezer'in yaklaşımı üzerine kuruludur. Bu varsayıma göre, toplum; "mutlak, önceden verili, otomatik olarak gerçekleşen, doğadan gelen bir örgütlenme" değil, "önündeki sorunları aşabilmek için insanın sonradan geliştirdiği bir çözüm" biçimi (Tüfekçioğlu, 2022, s. 62) olarak sunulmaktadır. Doğanın zorluklarıyla mücadele sürecinde, kendiliğinden gerçekleşecek bir çözüme sahip olmayan insan, doğaya karşı bir çözüm olarak toplumsal örgütlenme yoluna giderek toplum yaşamını, aralarındaki bilgi ve haber alışverişi zorunluluğu ise iletişimi doğurmuştur. Özetle çalışmada, "günümüz anlayışına uygun tek tip bir iletişim biçimi/sisteminden" (Tüfekçioğlu, 2022,

s. 67) bahsetmenin mümkün olmadığı, farklı iletişim sistemlerinin kökeninde hem sorunlara geliştirilen çözüm farklılıklarının hem de toplumların farklılaşmasının yattığı belirtilmektedir. Kitapta, iletişim araçlarındaki teknik gelişme, iletişim olayının başat unsuru olmaktan çıkarılmakta, toplumlar ve – hatta – uygarlıklar arası ilişkiler ile sorunlar için geliştirilen çözüm arayışı, iletişimin temel motivasyonu olarak görülmektedir. Dolayısıyla, ‘çözüm’ ve ‘toplumsal farklılık’ unsurları önemle vurgulanmaktadır. ‘Çözüm’ ve ‘toplumsal farklılık’ meselesi, Osmanlı’da gazeteciliğin doğuşu, Cumhuriyet basını ve 1950’de Türkiye ile Amerika ilişkilerinin basın tarafından topluma nasıl sunulduğunun ele alındığı sonraki bölümlerde de temel önemde olduğu için, bu değerlendirme yazısında altı önemle çizilmiştir.

Yukarıda, okurun zihninde belirmesi muhtemel bir sorudan bahsedilmişti: Yazar, insanlık tarihinde karşımıza çıkan daha eski – ilk göçebe ve yerleşik – uygarlıklardaki iletişim sistemlerini nasıl bu çerçeveye içerisinde ele alacaktır? Bu soru, yazarın, iletişimin konu olduğu bilimsel araştırmalara getirdiği eleştiriyi yakından ilişkilidir. Bu eleştiri, söz konusu araştırmaların çoğunlukla yeni iletişim araçlarına odaklandığını, böylece konunun tarihsel boyutunun göz ardı edildiğini vurguluyordu (Tüfekçioğlu, 2022, ss. 42-43). Araştırmalardaki bu yönelim, dijitalleşmenin toplumsal ilişki kurma biçimleri üzerindeki etkisiyle birleşince, iletişim konusuna yönelik bakış açısının sığlaşmasına ve yeni iletişim araçlarının lehine olan muhafazakâr bir tutumun yerleşmesine neden olmuş gözüküyor. Bu nedenle, yazarın, Batı toplumlarındaki iletişim sistemlerini anlatırken, tartışmalarını Roma örneği ile başlatması ve iletişimin Orta Çağ’da aldığı görünümü ortaya koyması, okurun iletişim konusuna yönelik bakış açısını sığıltan kurtarıyor, zenginleştiriyor. Kitabı özetleme hatasına düşmemek için, adı geçen dönemlerdeki iletişim sistemleri bu yazı içerisine taşınmamıştır.

İkinci bölüm, gazete ve gazeteciliği Osmanlı Dönemi’nden itibaren ele alarak, Türkiye’de gazeteciliğin hangi toplumsal-siyasal koşulların ürünü olduğu, hangi ihtiyaçları karşıladığı sorularına yanıt aramaktadır. Bu bölümde altı çizilen önemli noktalardan biri, kitabın temel teziyle paralel olarak, gazetenin yalnızca toplumsal değişimin belirleyicisi değil, aynı zamanda toplumsal değişim sürecinin bir ‘ürünü’ olduğudur. Nitekim gazete, tarihsel koşullara ve içinde yer aldığı ilişkiler sistemine göre, rejimi haklılaştırma; devlet ve toplum arasındaki ilişkileri düzenleme; toplumu belli amaçlar etrafında bilinçlendirme; belirli bir toplumsal bilincin taşıyıcısı olma; belirli dönemlerde ise farklı bir siyasi konjonktürün lehine yönelik çabalar için muhalefet aracı olma açılarından, değişik rol ve işlevlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu çeşitli rollere karşın gazetenin, “tarihsel gelişim çizgisini kuşatan ortak bir çizgisini yakalama” (Tüfekçioğlu, 2022, s. 89) isteği, bu bölümün temel amaçlarından biri olarak ifade edilmektedir. Osmanlı’da gazetenin hangi toplumsal sorunlara ‘çözüm’ olarak ortaya çıktığı, toplumlar ve devletler arası ilişkilerdeki nasıl bir ‘değişim’ üzerine mevcut haberleşme sisteminin yetersiz kalarak Osmanlı’da gazeteyi doğurduğu soruları irdelenmektedir. Bu sorular yanıtını, Osmanlı gazeteciliğinin, devletin Batılı anlamda yeniden biçimlendirildiği bir dönemde ortaya çıktığı ve tarihi konjonktürün getirdiği koşullara uyum sağlayabilmek için başlanan ‘Batıcılığa’ siyasetiyle yakından ilişkili olduğu gerçeğinde bulmaktadır. Bu süreçlere ilişkin tarihi bilgiler, gazeteye temel özelliklerini kazandıran koşulların Batı’da ve Osmanlı’da farklı olduğuna, gazetenin hem Batı’da hem de Osmanlı’da farklı özellikler gösterdiğine işaret etmektedir. Osmanlı’da doğrudan devlet eliyle kurulan *Takvim-i Vekayi*’nin aboneleri ve okuyucularının imparatorluk

çapındaki devlet görevlileri olması, Osmanlı gazeteciliğinin özellikle başlangıç döneminde içeriden çok dışarıya hitap etme amacı olduğunu göstermektedir. Buna karşın, Cumhuriyet basınının ele alındığı sonraki bölümde, Cumhuriyet ideolojisinin basındaki yansıması olan *Hakimiyet-i Milliye* ile birlikte, gazetenin farklı özellikler göstermeye başladığının altı çizilmekte; *Hakimiyet-i Milliye* içinde açılan “halk sayfası” ve burada kullanılan basit, sade ve duru Türkçe'nin, doğrudan ilk kez geniş kitlelere hitap etme endişesini yansıttığı ifade edilmektedir. Bu iki bölüm, zaman zaman tarih metninde kayboluyormuş gibi bir his uyandırsa da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren yaşanan bu gelişmeler, yalnızca Türk basın tarihinin değil, Türk sosyolojisinin gelişimi sürecini anlattığı hatırlanarak okunmalıdır.

Kitapta altı çizilen bir diğer nokta, iletişimin, ‘alan’ ve ‘zaman’ şeklinde iki önemli boyutu olduğudur. Buna göre; gazete, radyo, televizyon, telefon ve internet alan üzerinde haberleşme araçlarıdır. İletişimin zaman boyutu ise kuşaklararası haberleşme/iletişim sürecine işaret eder. Fakat yazara göre, kuşaklararası haberleşme sürecine işaret eden zaman boyutu araştırma ve kuramlarda şimdye değin ele alınmamış, atlanmıştır. Tarih boyunca çeşitli sorunlarla baş edebilmek için üretilen çözümlerin, tekrarının da sağlanması gerektiğini belirten yazar, bunun ancak, çözümlerle ilgili bilgilerin sonraki kuşaklara aktarılmasıyla mümkün olduğunun altını çizer. Dolayısıyla, söz konusu çözümler, yalnızca belirli bir ‘anda’ ve belirli bir ‘alan’da değil, kuşaklar boyunca yani ‘zaman’da aktararak kalıcı hâle getirilir. Bu aktarım sürecinin ya da kuşaklar arası iletişimin en önemli kurumlarından olan eğitim, her toplumsal sistem içinde farklı uygulamalarla çalışmıştır. Örneğin, insanların karşılaştıkları sorunları aşmak için sonradan geliştirdikleri bir örgütlenme biçimi olarak toplum, yerleşik uygarlıkları doğurmuş ve devamında yazıyı ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda, ilk yazının görüldüğü Sümer’de ilk eğitim kurumlarının yer alması; Roma’nın ulaştığı askeri ve siyasi egemenliğin hem Doğu’ndan hem de kendinden önceki Yunan döneminden farklı bir kuşaklar arası iletişim örgütlenmesini beraberinde getirmesi rastlantı değildir. Doğu’nun ürettiği çözümü anlama çabası, Yunan’da felsefeyi, Roma’da ise kurulan askeri ve siyasal egemenliği kurumlaştırmaya yönelik olarak hukuku geliştirmiştir. Roma’da, etkileyici ve ikna edici konuşma sanatı retoriğe eğitim alanında geniş yer verilmesi, toplumlar arası ilişkileri geliştirmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilmekte, zenginlik üreten toplumlarla ilişkileri güçlü tutma çabasına dayandırılmaktadır. Orta Çağ ise, Avrupa’nın kabuğuna çekilme ve Doğu ile ilişkileri azaltma dönemi olmasına paralel olarak, eğitimin piskoposlar ve rahipler tarafından yürütüldüğü katı ilkelere dayalı bir eğitim anlayışını doğurmuştur.

Yazarın iletişimin zaman ve alan boyutları arasında kurduğu bu ilişki, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerini yansıtan kuşaklararası iletişim sistemlerini değerlendirebilmesi için de okura bir çerçeve kazandırıyor. Okur bu çerçeveden yola çıkarak, izlenen Batıcılaşma siyaseti doğrultusunda, Osmanlı’da gazetenin içeriden daha çok imparatorluk dışına hitap etme amacı taşıyor oluşu ile Batı’ya öğrenci gönderme girişimlerinin birbiriyle ilişkisini kurabilmektedir. Yazarın da altını çizdiği üzere, Osmanlı’da 1860’lı yıllarda başlayan özel gazeteciliğin, Batı’ya öğrenci gönderme girişimlerinden sonrasına denk gelmesi; özel girişimle çıkarılan ilk gazete *Tercüman-ı Ahval*’in başındaki isimlerin Batı’da eğitim görmüş isimler olması tesadüf değildir.

Sonuç olarak, *Kitle İletişiminin Soyacağı* isimli kitabın, iletişime; toplumlar arası ilişkilerin ve devletler arası politik örgütlenmelerin kökenine tuttuğu ışıkla, okurun iletişim konusuna yönelik

görüş açısını genişlettiği ifade edilebilir. Dahası, bugüne, bugün toplumumuzda hâkim olan veya gelecek için tartışılan iletişim sistemlerine yönelik önemli soruları akla getirmektedir: *WhatsApp* (ABD, 2009), *KakaoTalk* (Güney Kore, 2010), *WeChat* (Çin, 2011), *LINE* (Japonya, 2011), *BİP* (Türkiye, 2013) vb. mesajlaşma uygulamaları hangi toplumsal ihtiyaca ‘çözüm’ olarak üretilmişlerdir. Menşei farklı olan bu uygulamaların toplumlar arası ilişkilerdeki yeri nedir? Çin’de Batılı sosyal medya uygulamalarının yasaklanması; ABD’deki birçok eyalette Çin menşeli *TikTok* uygulamasına kamu cihazlarından erişimin kapatılması (Akgül, 2023); yine çok yakın bir tarihte, ABD’li kullanıcıların veri güvenliği gerekçe edilerek ABD Temsilciler Meclisi tarafından onaylanan *TikTok*’la ilgili yeni yasa tasarısı; 2011’deki ayaklanmaların ardından Doğu Suriye’de internete erişimin engellenmesi (Dávila-Ruhaak vd., 2021, s. 18), ‘doğrudan’ toplumsal farklılıkla ve devletlerin dış siyaseti ile açıklanabilir mi? Yine, Roma İmparatorluğu’nda, yönetimle ilgili bilgilerin halka duyurulması amacıyla belli yerlere asılan *Acta Senatus* isimli haberleşme yönteminin, senatoda konuşulanların halk tarafından öğrenilmesi sakıncalı görüldüğü gerekçesiyle zaman içinde kaldırılması (Tüfekçioğlu, 2022, ss. 71-72) ile bugünkü internet sansürleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Ayrıca, sanat, edebiyat ve bilim alanındaki kullanımları etik açıdan tartışılan *ChatGpt* gibi yapay zekâ sohbet robotları aynı çerçeveden düşünülebilir. Bu ve benzeri yeni teknolojiler hangi toplumsal, kültürel ve ekonomik nedenlerle insanları kendilerine çekmektedir?¹ Kitapta vurgulanan temel düşüncede olduğu gibi, iletişim sistemlerinin temeline, toplumlar arası sorunlar için geliştirilen ‘çözümler’ ve ‘toplumsal farklılıklar’ koyulduğunda, yukarıdaki sorulara verilecek yanıtlar için zengin bakış açılarının doğması; toplumsal ve kültürel bağlamın gerçek manasıyla denkleme dahil edilmesi daha mümkün gözükmektedir. Dolayısıyla kitabın, Başkan Sezer’in ilk bölüm için yazdığı “Önsöz”deki, alan araştırmalarına gösterilen artan ilgiye yönelik uyarıları da dikkate alındığında, iletişim ve sosyoloji alanında çalışan araştırmacı ve öğrenciler için bir yol haritası sunduğunu, Türk basın tarihi açısından önemli bir kaynak işlevi gördüğünü belirtmek gerekiyor.

Kaynakça

- Akgül, B. İ. (2023, Mart 30). *Hangi ülke hangi sosyal medyayı yasakladı?* TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/hangi-ulke-hangi-sosyal-medyayi-yasakladi-757132.html>
- Bauchspies, W. K., Croissant, J. & Restiuo, S. (2019). *Bilim, teknoloji ve toplum* (B. Balız, & Ü. Tatlıcan, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Dávila-Ruhaak, S., Guruli, N. & Samaro, D. (2021). *Digital dominion: How the Syrian regime’s mass digital surveillance violates human rights* [Çalışma raporu]. University of Illinois Chicago School of Law. <https://www.accessnow.org/wp-content/uploads/2021/03/Digital-dominion-Syria-report.pdf>
- Tüfekçioğlu, H. (2022). *Kitle iletişiminin soyağacı: İletişim sosyolojisi tezleri*. Doğu Kitabevi.

1 Bu soru, *Bilim, Teknoloji ve Toplum* isimli eserde, yapay zekâ ve robotlarla ilişkili olarak sorulmaktadır. bkz. (Bauchspies vd., 2019, s. 176)